

Mevlâna'da Felsefî Değerlendirmeler

Evaluations on Philosophy in Mawlana

Esra Karabacak¹

Email: esra.karabacak@neu.edu.tr

Orcid No. <https://orcid.org/0000-0002-6096-1677>

ÖZET

Filozoflar düşüncelerini dil aracılığı ile ifade eder, diğer insanlarla paylaşır, onlara aktarır. Herhangi bir zihin faaliyetinin açığa vurulmasını, bir zihinden diğer zihne aktarılmasına yarayan işaretler sistemi olarak tanımlayabiliriz. Dil, felsefenin yayılmasında ve paylaşılmasında önemli bir role sahiptir. Dil, önemli bir iletişim aracıdır, düşüncelerin iletir. Mevlâna'nın ifadesiyle, *Ne kadar bilersen bil, söylediklerin karşındakilerin anlayabileceği kadardır*. Mevlâna'nın şiirleri, şairliği söze ve sözcüklere kazandırdığı anlamlar edebiyat ve edebiyat tarihi için son derece önemlidir. Sözcüklerin yeni anlamlar kazanması ve anlatımın somuttan soyuta doğru uzanması doğudaki şiir geleneğinde belirli gelişmelerin sonucudur. Şiirde ortaya çıkan üslup farklılaşması ve konu tercihleri, Fars, Arap ve Osmanlı üslubu adı altında açıklanmaktadır. Klasik saray şairi olmanın yanı sıra daha düşündürücü, anlam yüklü farklı bir tarzı benimsemiştir. Mevlâna ve oğlu Sultan Veled, anlamın üstünlüğünü ve maddenin değersizliğini savunmuşlardır. Edebî gelenekten yararlanılarak eski sözcüklerle, yeni ve farklı anlamlar oluşturmuşlardır. Mevlâna'nın eserleri üzerinde bilimsel araştırmalar yapan bilim adamları onun kendinden önceki şairlerin Arapça ve Farsça şiirlerini çokça okuyup özümlediğini ifade etmektedirler. Mevlâna'nın şiiri Farsça şiirin genel üslup özelliklerinin yanında kendine ait özellikler de taşımaktadır. Mevlâna'nın düşüncesinde insan felsefesinin önemli bir yeri vardır. Özellikle de Mesnevisinde zaman zaman insanı çözümlemeye çalışır. Çalışmamızda Mevlâna'dan beyitler ve hikayelerle dil felsefesi odaklı değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Felsefe, Anlatım, Şiir

ABSTRACT

Philosophers express their thoughts through language, share it with other people, and pass it on to them. Language, we can define the opening of any mind activity as a system of signs that can be used to transfer other minds from one mind to another. Language has an important role in spreading and sharing the philosophy. Language is an important means of communication, conveying thoughts. By the expression of Mawlana As knowingly, the extent to which the contrary of what you say can be understood. The meanings of Mawlana's poems, poetry words and words are very important for the history of literature and literature. The way words acquire new meanings and the way the narrative extends from abstract to abstract is the result of certain developments in the poetry tradition in the east. The stylistic differentiation and subject preferences that emerged in poetry are explained under the name of Persian, Arabic and Ottoman style. In addition to being a classical palace poet, he adopted a different, more thoughtful, meaningful style. Mawlana and his son, Sultan Veled, defended the superiority of the meaning and the worthlessness of the material. Using literary tradition, they have created new and different meanings with old words. Scientists who have conducted scientific research on Mawlana's works have expressed that he has read and absorbed many of his previous poets' Arabic and Persian poetry. Mawlana's poetry has its own characteristics in addition to the general stylistic features of Persian poetry. In the mind of Mevlâna, human philosophy has an important place.

¹ Prof. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı

Especially in Mesnevis, he sometimes tries to solve the human. In our work, Mawlana will make assessments focusing on language and philosophy with couplets and stories.

Keywords: Mawlana, poetry, style, language philosophy

GİRİŞ

İnsan zihni soyutlamalar yoluyla kavramlar oluşturma yeteneğine sahiptir. İnsan bu kavramlardan önermeler oluşturarak anlatmak istediklerini ifade etmeye çalışır. Herhangi bir zihin faaliyetinin açığa vurulmasını, bir zihinden diğer zihne aktarılmasına yarayan bir işaretler sistemi olan dil felsefenin temelidir. Dilin sağladığı düşünme kuvveti insanın kendi dışındaki hakikati kavramlaştırmasında ve çevreyle ilişkiler geliştirmesinde en önemli faktördür. Gerçekliği algılama şeklimiz dil sayesinde gerçekleşmektedir. Dil sayesinde değerler hakkında bilgi üretebilmiştir. Dil, üretilen felsefenin yayılmasında ve paylaşılmasında önemli bir role sahiptir. Dil önemli bir iletişim aracıdır. Zihinler arasındaki etkileşim ancak dil aracılığı ile mümkün olmaktadır. Dil düşüncelerin iletilmesinin bir aracıdır (Aksan, Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim, 1990). Mevlâna'nın ifadesiyle *Ne kadar bilersen bil, söylediklerin karşındakilerin anlayabileceği kadardır*.

Mevlâna'nın edebi yönü, şair kimliği, kelimelere kazandırdığı anlamlar açısından önemlidir. Sözcüklerin yeni anlamlar kazanması ve anlatımın somuttan soyuta doğru uzanması doğudaki şiir geleneğinde belirli gelişmelerin sonucudur. Selçuklular zamanında Farsça şiirde ortaya çıkan üslup farklılaşması ve konu tercihleri Selçuklu *Üslubu* adı altında açıklanmaktadır. Bu dönemde aynı zamanda şair kimliğinde de farklılaşmalar olmuştur. Klasik saray şairi kimliği dışına çıkan Mevlâna şiirin yönünü etkilemiştir.

Mevlâna ve oğlu Sultan Veled, mananın üstünlüğünü ve maddenin değersizliğini savunmuştur. Eski sözcüklerle, yeni ve farklı anlamlar oluşturulmasının yolu Mevlâna tarafından onaylanıp pekiştirilmiş ve edebî gelenekten ciddi bir şekilde yararlanmıştır. Mevlâna'nın şiiri Farsça şiirin genel üslup özelliklerinin yanında kendine ait özellikler de taşımaktadır. Özellikle dile yansıyan felsefî yaklaşım aynı zamanda dili oluşturan unsurların kendi aralarındaki karşılıklı ilişkileri değil, bunlarla dünya arasındaki ilişkileri inceler, iletişim aracı olarak işlev görebilmesi bu tür ilişkiler sayesinde mümkündür. Dil felsefesi de dilin nasıl çalıştığını, nasıl olup da işe yaradığını, iletişim için nasıl kullanıldığını açıklamaya çalışır (Aksan, Anlambilimi ve Türk Anlambilimi, 1978)

İNCELEME

Felsefenin odağındaki konu ya da tema anlam ve anlamın doğasıdır. Anlam konusu özellikle dil felsefesi içindeki bütün araştırmaların kesiştiği bir önemli bir noktadır. Dil felsefesinde sorulan soru bu *kelime ne anlama gelir?* Gibi bir soru değildir. Sorulan soru daha çok bir *şeyin başka bir şeyi anlatması ne demektir?* Şeklinde bir sorudur. Bu soru bir *dil sistemi içindeki bir parçanın bu dil sisteminin dışındaki bir şeyi anlatması ne demektir?* şeklinde de sorulabilir. Sözcükler, yani isimler, sözcük grupları, sıfatlar, bağlaçlar, zarflar, edatlar vb., basit- karmaşık cümleler, yazılı metinler veya kalıplaşmış anlatımlardır. Soyut, somut, maddi veya manevi olsun her türden varlığa ve oluşa işaret eden kavramlar edebi bir tür incelenirken son derece önemlidir. Mevlâna, felsefeye çok yakın olduğu için, dili felsefî bir öğe olarak kullanmış ve kelimelerdeki akıcılığı her konuda yazdıklarına yumuşak bir yorum getirmiş hatta İslam dinine sevgi dolu bir yorum getirerek insan sevgisinin yayılmasına, dayanışmaya ve dinin içten sevilmesine katkıda bulunmuştur.

Mevlâna'nın Yunan felsefesini okuduğu anlaşılmaktadır. Mesnevi'de Eflantun'dan Calinus'dan ve sofistlerden söz etmektedir. Felsefeye yakın olması dili kullanmasına da yansımaktadır. Üstelik Yunan felsefesini incelemiş olan Gazali'nin ve İbn-i Sina'nın görüşlerine de eserlerinde yer verir. Dolayısıyla dili kullanırken de bu felsefenin etkisiyle kelimeleri adeta kelime gruplarının içinde bir ana merkezli olarak hareket ettirir. Yani ona göre her kelime şiirin temel taşıdır. Her kelimenin değeri farklıdır. Düz

Mevlâna'da Felsefi Değerlendirmeler / Esra Karabacak

yazıda akıcılık kolay sağlanır. Ancak şiirde özellikle de lirik ve pastoral bir şiirde kelimeleri aynı müzikteki nota gibi hareket ettirmek felsefi düşüncenin bir parçasının etkisidir (Gölpınarlı, 1999)

Ben bende değil, sende de hem sen hem ben,
Ben hem benimim hem de senin, sen de benim,
Bir öyle garip hale bugün geldim ki
Sen 'ben' misin, bilmiyorum, ben mi senim (Gölpınarlı, 1958)

Dizelerinde kişi zamirlerinin kullanılışı, şairin kelimelerle tekrar mahiyetli kullanışı karşılıklı bir sahip olma duygusunu yansıtmaları ve soru kelimelerinin ifadeye destek olması anlatımı güçlendirmektedir. Ayrıca burada derin bir Allah aşkını da anlatır. *Enel Hak* da anlaşılır, *fani dünya* da. Kelime akışı ve hareketliliği son derece önemlidir.

Mevlâna, akli temel alan düşünürleri eleştirmiştir. Örnek olarak da bir bedevi ile bir filozofun yolda arkadaşlığını anlatmıştır: Bedevi, devesine iki dolu çuval yüklemiş. Çuvalın birinde buğday, ötekinde kum vardır. Filozof, Bedevi'yi uyararak kumu dökmesini, buğdayı iki çuvala yarı yarıya koymasını hatırlatmış. Böylece yükünün hafifleyeceğini anlatmıştır. Bu düşünce Bedevinin pek hoşuna gittiğinden filozofa hayran kalmış düşünce olarak ona bağlanmıştır. Bedevi sonunda filozofun beş parasız ve başı dertten kurtulmayan bir kişi olduğunu anlayınca ondan uzaklaşmıştır. *Senin aklın ve hikmetin bir işe yaramaz* anlamında sözler söyleyerek filozoftan ayrılmıştır. Mevlâna, filozof deyimleriyle genellikle imandan yoksun düşünürleri tanımlamak istiyor. Nitekim öyküsünün sonunu tabiattan *doğan, hayalden meydana gelen hikmet, Tanrı nurunun feyzinden nasipsiz bir hikmettir* şeklinde tamamlamıştır. Burada filozof, bedevi, hayal, hikmet kelimelerinin birlikte kullanılması aslında anlam açısından tamamlayıcı unsurları seçtiğini gösterir. Tabii öyküleyici bir anlatımın içinde kullanılan kelimeler ifadenin iç bölümünü teşkil eder, yani ana unsurdur. Mevlâna öyküleyici anlatımı en iyi kullanan yazar ve şairlerdendir. Özellikle şiirlerinde de öyküleyici anlatımın etkisi görülmektedir.

Bir bakarsın altınla aldatırlar beni o.
Bir bakarsın şanla şerefle aldatırlar beni.
Oysa altın falan istemiş değilim ondan,
şanla şerefle hele çoktan boş vermişim.

Ben bir demirim,
mıknatıstan kaçıyorum.
Bir saman çöpüyüm ben,
mıknatıslara yan çizmişim

Yazarın dili özelleşmiş amaçlar için nasıl kullandıklarını betimlemek önemlidir. Sözlüğe bakmakla elde ettiğimiz şey gerçekte kelimenin anlamı değil, bir kelimenin bir dizi başka kelimeler yoluyla tanımlanmasıdır (Kabaklı, 1972).

Ben bir demirim,
mıknatıstan kaçıyorum.
Bir saman çöpüyüm ben,
mıknatıslara yan çizmişim.

Ben öyle bir zerreyim ki,
bütün âleme isyan etmişim.
Havaya, toprağa isyan etmişim,
Ateşe, suya isyan etmişim.

Altı yöne isyan etmişim.
Beş duyuya isyan etmişim.

Benim için hiçbir şey umurumda değil.

Düşünürler ötedenberi varlığın nasıl meydana geldiğini kendi kendilerine sormuşlardır. Varlığın ilk maddesinin su, hava, ateş ya da toprak olduğunu ileri süren Yunan düşünürleri olmuştur. İslam dininde ise varlığın Tanrının dilemesiyle var olduğu üzerinde durulmuştur. İslam'da orta yolu benimseyenler, varlığın Tanrının kün *Tanrının kün ol deyince olur* kelimeleriyle yaratıldığına inanırlar. Ancak İslam'da varlık konusunda değişik yorumlar da yapılmıştır. Esasen varlıkta birlik felsefesi Kur'an'ın kimi ayetlerinden ve Hz. Muhammed'in konuyla ilgili hadislerden çıkarılmıştır (Çubukçu, 1983). Mevlâna, insan hayatındaki önemli unsurlardan biri olan sorumluluğu anlatırken dili işleyişi çok önemlidir:

Adamın biri bir bağa girmiş, zerdali ağacını silkeleyerek meyveleri yemeğe başlamış. Bunu gören mal sahibi "Allahtan korkmuyor musun?" deyince "Neden korkayım? Ağaç Allahın ağacı, ben de Allahın kuluyum. "Allahın kulu, Allahın malını yiyiyor." karşılığını vermiş. Bunun üzerine bağ sahibi adamı bir ağaca bağlayarak bir sopa ile iyice dövmeye başlamış. Sopa acılarına dayanamayan adam bağ sahibine "Allahtan korkmuyor musun?" deyince bağ sahibine "Niçin korkayım? Sen Allahın kulusun, bu da Allahın sopası Allahın kuluna vuruyorum." demiş. Böylece Mevlâna adamın çalma fiilinden dolayı sorumlu olduğunu vurgulamıştır.

Mevlâna her şeyin Allahın bilgisi ve gücü içinde olduğunu kabul etmekle birlikte insanın sınırlı bir özgürlüğünün bulunduğunu vurgulamaktadır. Bundan dolayı insanı sorumlu tutmaktadır. Burada soru cevap cümleleri içinde soru kelimelerinin oluşturduğu akıcı bir ifade sağlanmış ve cevap cümleleri yine tekrar gruplarıyla tamamlamıştır. İnsana yüce bir değer vermiş ve onu Allahın sevgisine layık bir varlık olarak görmüştür. Her şeyi insanda aramıştır. Ona göre insan ruhsal açıdan incelidikçe her şeyin hayalden ibaret olduğunu, varlık olarak yalnız Allahın bulunduğunu kavrar. Mevlâna'ya göre *Kimyayı meydana getiren odur. Kimya ne oluyor ki...? Onun varlığına karşı yok olmak gerektir. Onun huzurunda varlık nedir? Anlamsız bir şeyden ibarettir. Bu vücudun Allah'ın varlığıyla var olduğunu bilmemek körlüğün delilidir.* Bu tarz inanç ifadeleri ise düşünce odaklı dil felsefesinin insan felsefesiyle bağlantısını en güzel ve açık şekliyle ortaya koyar (Yaylı, 2020).

Mevlâna'nın ölümü anlatımı da dil bakımından çok önemlidir. Ölüm insan hayatı için kaçınılmazdır. Dünya hayatına bir nevi nokta koymaktır. Mevlâna ölümden korkmaz ve adeta ölümü sevdirmeye çalışır. Onun düşüncesine göre insan Allahın dilemesiyle bu alemdedir. İnsan varlığın bir parçasıdır. Ona göre âşık olan sevgilişsine kavuşmaktan korkar mı? İşte ölüm de böyledir. Allah katına çıkmaktır. Yeniden dirilmektir. Burada zıt anlamlı kelimeler bir bütünü ifade etmektedir. Halbuki tam tersi olmalıydı. Ancak tamamlayıcı ifadeler anlatımı güçlendirmektedir.

SONUÇ

Mevlâna dil-düşünce ilişkisini en iyi kullanan yazarlardandır. Özellikle birlik konusunu Allaha aşkın coşkusu içinde anlatmış ve tasavvufa canlılık getirmiştir. Dili kullanırken insan felsefesi üzerinde durmuş, hayata anlam vermiş ve insanın evrendeki yerini değerlendirirken dili ön plana çıkarmıştır. Öyküleyici anlatımın öncülüğünü yapmıştır. Ancak tüm bunlardan dil, din, felsefe, sosyoloji, tarih, edebiyatın içiçe olduğunu, daha doğrusu birbirini tamamladığını da anlıyoruz. Mevlâna'nın Divanı ve Mesnevisi çeşitli dillere çevrilmiştir. Eserleri Doğu ve Batı düşüncesini etkilemiştir. Büyük bir Türk düşünürüdür. Onun felsefesi aradan yedi yüz yıldan fazla zaman geçmesine rağmen insanlar tarafından okunmakta ve benimsenmektedir. Kuşkusuz Mevlâna'nın İslam felsefesinde önemli bir yeri vardır. Ayrıca dili kullanması ve ifade teknikleriyle de edebiyatta büyük rol oynamıştır. Mevlâna vicdan özgürlüğüne önem vermiştir. İslam dinine yumuşak bir yorum getirmiştir. Ahlakta sonu mutlulukla bitecek davranışları öğütlemiştir. İyi niyete ve irade gücüne önem vermiştir. Tüm bu ifadelerde yine

dili ön plana çıkarmıştır. Bu felsefi düşünceler dil felsefesinin en güzel örnekleri olmuştur. Hatta dil felsefesi deyince belki de Mevlâna iyi bir başlangıçtır ve önemli örnektir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1978). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1978). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1990). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1983, cilt 26). Mevlâna ve Felsefesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 97-118.
- Gölpınarlı, A. (1958). *Mevlâna, Hayatı ve Eserlerinden Seçmeler*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1999). *Mevlâna Celaleddin*. Ankara: İnkılap Kitabevi.
- Kabaklı, A. (1972). *Mevlâna*. İstanbul: Toker Yayınevi .
- Yaylı, G. (2020, cilt 10, sayı 2). Mevlâna Düşüncesinde Felsefe ve Hakikat. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 659-669.